

OPEN MONUMENTENDAG NIJMEGEN 2020

**Wandelroute Negentiende eeuwse schil
Op de drempel van de moderne tijd
1890-1915**

**Start: Berg en Dalseweg 81, Canisiuscollege
Afstand: 3,4 km**

Inleiding

Nadat de Frans-Duitse oorlog van 1870 had aangetoond dat vestingsteden geen rol meer in de moderne oorlogsvoering speelden, verloor de Tweede Kamer Nijmegen in het voorjaar van 1874 van de vestingstatus. Nijmegen kon eindelijk uitbreiden buiten de vestingmuren. Het gemeentebestuur stelde een driemanschap in (mr. W. Francken, H. Terwindt en J. Graadt van Roggen) dat de uitleg van de stad voorbereidde. In 1884 waren de vestingwerken gesloopt en was een begin gemaakt met de aanleg van een brede zone van boulevards, pleinen en parken. Nijmegen moest een 'woonoord voor welgestelden' worden.

Stedenbouwkundige W.J. Brender à Brandis uit Maastricht kreeg opdracht om 'de nieuwe wijken der stad door een ruime aanleg van straten en pleinen' zo in te richten dat 'zij zoowel uit een hygiënisch als uit een architectonisch standpunt, niets te wensen' overlieten. Hij liet zich inspireren door de gloednieuwe boulevards in Parijs en de leien in Antwerpen en ontwierp een gordel van singels: de Canisius-, Oranje-, Nassau- en Kronenburgersingel. Centraal lag het Keizer Karelplein dat naar de Parijse Place d'Étoile was gemodelleerd. B. Brouwer uit Den Haag werd gevraagd het plan van Brender à Brandis te becommentariëren en hij paste het ontwerp aan. Zo verbreedde Brouwer de Canisiusingel, de Oranjesingel en de Stationsstraat (Van Schaek Mathonsingel) tot maar liefst zeventig meter. Ook voegde hij het Kronenburgerpark toe.

Architectuur

In de late negentiende eeuw keken architecten en hun opdrachtgevers terug naar een roemrijk verleden. In de katholieke kerkenbouw domineerde de **neogotiek**, gebaseerd op de grote middeleeuwse kathedralen met hun ranke vormen, spitsbogen en roosvensters. Vaderlandse architecten namen de bouwkunst van de Gouden Eeuw tot voorbeeld. De (Hollandse) **neorenaissance** is herkenbaar aan trapgevels, rondboognissen, bakstenen gevels met horizontale speklagen en smeedijzeren muurankers. Andere neostijlen waren het neoromaans, het neoclassicisme, en de uit Duitsland overgewaaid 'Um 1800'-stijl.

Van al deze stijlen bestaan in de negentiende eeuwse schil voorbeelden. Steeds vaker combineerden architecten elementen uit verschillende neostijlen (**eclecticisme**), waarbij ze ook vakwerkbouw en overhangende chaletdaken toepasten.

Omdat dit terugkijken hen niet bevredigde, gingen architecten en andere kunstenaars omstreeks 1900 op zoek naar een eigentijdse stijl: de **art nouveau** of Jugendstil, waarvoor de toen net ontdekte Japanse kunst model stond. Langgerekte vormen, een vlak lijnenspel en gestileerde natuurmotieven kenmerken deze nieuwe kunst. Art nouveau gevels zijn vaak opzettelijk asymmetrisch en versierd met geglazuurde baksteen of felgekleurde tegeltableaus.

De Amsterdamse architect H.P. Berlage, geestelijk vader van het **rationalisme**, ontwierp gebouwen vanuit een analyse van meetkundige vormen en verhoudingen. Hij wilde de onderdelen van het gebouw niet verstoppen, maar zichtbaar maken. Zijn gebouwen tonen daarom hun constructie; zijn gevels verstoppen de baksteen niet achter een laag pleisterwerk.

De route

Start bij het Canisiuscollege, Berg en Dalseweg 81

1. Het **Canisiuscollege** (1900, Nico Molenaar en Jos Dijkmans SJ) is een enorm neo-renaissancistisch en neogotisch complex. Met zijn zesdelige gevel, helrode kleur met horizontale banden van gele baksteen, immense raampartijen, hoog opgaande schilddaken en ijzeren kammen doet het college denken aan het Centraal Station en Rijksmuseum in Amsterdam, beide van de hand van Pierre Cuypers, de leermeester van Molenaar. Wie goed kijkt ziet een toevoeging aan de linkervleugel. Ze is van de hand van architect Charles Estourgie (1930-1931) die de stijl van Molenaar heeft aangehouden. Het pand is in 2019 aangekocht, maar de nieuwe bestemming is nog onbekend.

U loopt over de Berg en Dalseweg richting centrum. Aan uw rechterhand ligt

2. **Café Trianon**, voorheen Buitenlust, (1910, P.G. Buskens) was de eerste uitspanning op weg naar de populaire toeristenplaats Berg en Dal. Kenmerkend is de veranda die ook andere pleisterplaatsen op de Berg en Dalseweg (the Shuffle, no. 200 en Tante Koosje, no. 359) hebben. Trianon is een voorstadje van Parijs waar na de Eerste Wereldoorlog een vredesverdrag met Hongarije werd gesloten.

U steekt over, loopt langs restaurant Lodewijk en vervolgt de weg naar de kerk

3. De neogotische **Maria Geboortekerk** is in drie fasen tot stand gekomen. Nadat in 1894 een hulpkerk op het Mariaplein was gebouwd, volgde acht jaar later het ruim 20 meter hoge schip van de kerk (1902, Johannes Kayzer). Meer dan twintig jaar later volgden het transept en priesterkoor (1924, Jules Kayzer), die om de eenheid van het ontwerp te behouden dezelfde stijl als zijn vader, de inmiddels anachronistische neogotiek, toepaste. De gevel is geïnspireerd op de vroege Franse gotiek. In 2012-2013 vond een restauratie plaats van de glas-in-loodramen. Overdag is de ingangshal van de kerk geopend, en kan men door een glazen wand de kerk in kijken.

U loopt de Berg en Dalseweg uit tot aan de stoplichten, steekt over en slaat linksaf. U loopt door de St. Canisiusingel die overgaat in de Oranjesingel

4. W.J.H. van der Waarden ontwierp in 1903 zijn eigen woonhuis (**Oranjesingel 68**) in **art nouveau**, wat te zien is aan de asymmetrische gevel, de tegeltableaus met bloemmotieven en de versiering van balkon, voordeur en hekwerk. Nummer 70 dat van dezelfde architect is, is veel ingetogener. Dat had waarschijnlijk met de smaak van zijn opdrachtgever te maken.

Bij de stoplichten gaat u rechtsaf de Van Schevichavenstraat in

5. Op de hoek staat het in oranjegele baksteen uitgevoerde **kantongerecht** (1905, W.C. Metzelaar). De meeste overheidsgebouwen uit die tijd hadden een rijk versierde neorenaissance gevel die aan de hoogtijdagen van de Gouden Eeuw herinnerde. Metzelaar hield zijn gebouwen sober en functioneel, omdat de rechtspraak neutraal was. Het voormalige postkantoor (1908, C.H.Peters), waarin tegenwoordig onder meer de Albert Heijn gehuisvest is, is een sobere variant op de neorenaissance.

U gaat linksaf de Van Welderenstraat in

6. Hier overweegt de eclectische architectuur. Nummer 75 (1887, W.J. Maurits) heeft enkele neorenaissance elementen (pilasters, fronton eerste verdieping, balustrade). De etalage van nummer 81-83 is met zijn geglazuurde steen en gestileerde bloemornamenten een goed voorbeeld van de Jugendstil. Het pand 100-104a, aan de overzijde van de straat, stamt uit 1900 en is later verbouwd tot **garage** (1907, Oscar

Leeuw). Ook hier elementen van de Jugendstil: de tekst 'garage ... automobielen' en de gestileerde vogels op de eerste verdieping.

U gaat linksaf de Arksteestraat in en wandelt door tot aan de Oranjesingel

7. Op deze toplocatie vlakbij het Keizer Karelplein verrezen drie vrijstaande villa's. **Arksteestraat 2** is een bijna kubusvormig, neoclassicistisch pand met zware pilasters op de hoeken (1888, J.W. Michielsen). **Arksteestraat 1/Oranjesingel 2A** (1890, J.J. Weve) is eclectisch. De versiering boven de vensters komt uit de Hollandse renaissance, de hangende erker in natuursteen is geïnspireerd op de Franse renaissance. De overhangende dakkap is in chaletstijl, net als de veranda.

8. Villa **Oranjesingel 2** (1915, architect W.J.H. van der Waarden) is in de zogenaamde 'Um achtzehnhundert' stijl, een Duitse retrostijl die naar waardigheid streefde en huizen statig, ingehouden, evenwichtig en rustig maakte. Hiertoe moesten horizontale en verticale elementen evenveel nadruk krijgen. In deze villa bevatten de banden om de vensters op eerste verdieping het horizontale element, terwijl het verticale in de twee erkers met klokgevel zit.

U steekt de Oranjesingel over bij het Keizer Karelplein

9. **De Vereeniging** is het meesterwerk van Oscar Leeuw, dé architect van de vroege 20e eeuw in Nijmegen. Het gebouw verving de concertzaal uit 1882. De akoestiek daarvan was zo dramatisch slecht dat de dirigent van het Concertgebouworkest, Willem Mengelberg, dreigde niet meer in Nijmegen op te treden. Dit was, zo wil het verhaal, aanleiding voor nieuwbouw.

Het gebouw uit 1915 is beïnvloed door het rationalisme van Berlage, bijvoorbeeld doordat onderdelen als zalen, toneeltoren, entree en foyer zichtbaar zijn in de hoofdstructuur. Leeuw liet zich voor de Vereeniging inspireren door een niet uitgevoerd ontwerp van Berlage voor het Vredespaleis. Oscar Leeuw werkte vaak samen met beeldend kunstenaars. Van de hand van zijn broer Henri Leeuw zijn de toneelmaskers aan de torens en de personificaties van de muziek in het fronton.

U wandelt terug langs deze zijde van de Oranjesingel

10. Oranjesingel 3-11. Dit complex (1890, W.J. Maurits) is met zijn trapgevels, witgepleisterde banden en blokken een zuiver voorbeeld van de neorenaissance. Het contrast met de gevelrij (1892-1895, G. Buskens) aan de overkant van de Oranjesingel is groot. Ook daar is de basis neorenaissance maar Buskens heeft deze verfraaid met fantasiegevels, -erkers en -balkons.

U wandelt verder en steekt de Prins Bernardstraat over

11. Omdat hier een militair exercitieterrein lag, is de bouw in dit gebied een kwart eeuw later begonnen dan aan de overkant van de Oranjesingel. Het pand **Prins Bernardstraat 1** (1909, Oscar Leeuw) is rationalistisch, hoewel het hekwerk van het balkon aan de Prins Bernardstraat geometrische Jugendstilvormen heeft. Op veel plaatsen in de negentiende eeuwse schil worden straathoeken gemarkeerd door torens. Deze is verwant aan de toren van de synagoge aan de Gerard Noodtstraat die Leeuw een paar jaar later ontwierp.

U vervolgt de Oranjesingel tot de Prins Hendrikstraat, die u ingaat. Op de volgende hoek staat

12. De **voormalige Ulo-school** (1906, J.J. Weve). Weve heeft als stadsarchitect tussen 1881-1921 tenminste zeventien scholen gebouwd. Dit gebouw is overwegend rationalistisch, maar bevat ook tegeltableaus, elementen uit de art nouveau. De school is

een goed voorbeeld van de pedagogische opvatting dat een schoolgebouw voor de leerlingen een aansprekende omgeving moest vormen.

U loopt verder (de Prins Hendrikstraat gaat over in de Daalseweg). Op de hoek van de Jacob Canisstraat staat de

13. **Lutherse kerk.** Dit evangelisatielokaal (1898, D. Semmelink) is in 1924 gekocht door de lutherse gemeente die in 1929 het neogotische torentje plaatste. Binnen staat het oudste orgel van de stad (1758).

U vervolgt de Daalseweg en slaat de tweede zijstraat links in, de Dominicanenstraat. Aan het einde rechtsaf de Berg en Dalseweg. Na tien meter passeert u enkele neoklassieke panden

14. Het neoclassicisme beleefde zijn bloei in Frankrijk van na de revolutie van 1789. Nederlandse architecten die daar in de leer gingen, brachten het neoclassicisme mee terug. **Berg en Dalseweg 54-56** (1895, architect onbekend) heeft diverse klassieke elementen, zoals de reuzenpilasters met Dorische kapitelen en de vensters met hun driehoekige frontons. De architectuur is sterk beïnvloed door de 17^e eeuwse architect Inigo Jones (Banqueting House Londen)

U vervolgt uw weg naar het Canisiuscollege. Einde route.

Deze route maakt deel uit van een serie van 8 routes door Nijmeegse wijken en is uitgegeven in het kader van Open Monumentendag 2007. In 2020 is het geactualiseerd.

Uitgave: Gemeente Nijmegen, afdeling Stadsontwikkeling, september 2007
Research en tekst: Rob Wolf, Bureau voor Geschiedschrijving en Archiefverzorging
Productie en coördinatie: Maerle Snabel, afdeling Stadsontwikkeling
Bewerking voor Open Monumentendag 2020: Elmar van de Ree

Plattegrond

